

tás feladását jelenti Glirius munkássága. Ily módon Dán Róbert előadásának címét meg kellene fordítani, s arról kellene beszélünk, hogy milyen eszmei átrendeződés vezetett el a religio universalistól a judaizálásig.

Jan van Goudoever dolgozata szemlét tart a legfontosabb XVI. századi antitrinitáriusok felett, s az újabb kutatási eredményekből is kinövő kérdéseket és feladatokat fogalmaz meg Dávid Ferenc, Blandrata, Glirius és a többiek

európai kontextusba illeszthető értelmezéséhez.

A fotomechanikus eljárással készült kötet helyenként küszködik a magyar nevek és címek írásával, de a radikális reformáció iránt érdeklődők haszonnal forgathatják. Reméljük, hogy az előszónak megfelelően valóban egy sorozat indító darabja lesz.

Balázs Mihály

KAZINCZY FERENC: AZ ÉN ÉLETEM

Összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Magvető K. Bp. 1987. 709 l. (Nemzet és emlékezet)

Nem kis fába vágta fejszét a magyar felvilágosodás irodalma jeles kutatójának, textológusának ismert Szilágyi Ferenc. Csokonai-, Földi-kutatásaiból, nyelvészeti vizsgálódásainak mezejéről kiindulva, olyan Kazinczy-életrajzot akart konstruálni, amely egyfelől az eddigieknél hívebb, az idealizálást, önmentegtetést, „kazinczyánus” egoldalúságot mellőző pályaképpel szolgál, másfelől ama nézetet erősíti, miszerint Kazinczy Ferenc korszakának legjobb magyar prózaírója, az erdélyi emlékirat-szerzők hagyományának méltó örököse volt. S teszi azt jórészt kiadatlan, kevésbé emlegetett, még kevésbé használt szövegek segítségével. S itt mindjárt tegyük hozzá, hogy Toldy Ferenc és Váczy János mellett Czeizel János is, aki szintén csupán az első kötetig jutott, Kazinczy-monográfiájában értékesítette a Pályám emlékezete variánsait. Azonban az feltétlenül Szilágyi nem eléggé hangsúlyozható érdeme, hogy vállalkozott a kiadásra, és a népszerűsítő, nagyközönségnek szóló kiadás jellegének megfelelően jó szöveget, idézhető (és idézendő!) anyagot adott. Más kérdés, hogy sok mindent még bele lehetett volna foglalni az ismert és ismétlésnek ható anyag helyett, és több szöveg nem kiadatlan, hanem viszonylag könnyen hozzáférhető. Hanem örüljünk, ami van: legyünk hálásak Szilágyinak, hogy a realisabb és realistább Kazinczy-kép kialakítására buzdít. Filológiai jellegű előszavában Csokonai-kutatóként szól, olykor túloz is (például a Tempefőit „állandó sikermű”-nek nevezi, pedig még a Tempefőinél

jóval színszerűbb Karyoné sem, sajnos, igazán az!), ám még ennek az aspektusnak is van hozadéka. Mert ugyan kevésbé értékeli Kazinczy fordításait, s Kosztolányi évfordulós, szép, de irodalomtörténetileg messze nem perdöntő cikkére hivatkozva, az életmű nagy részének nyelvi elavultságát emlegeti, joggal hivatkozik az 1788-as Gessner-fordítás ízeire vagy a költői Herder-próza átköltésének Csokonait ihlető szerepére. Kiegészítésképpen: a széphalmi mester jóízű Sterne-tolmácsolása 1976-ban önálló kötetben jelent meg s aratott sikert. Molière-fordítása pedig Illyés Gyula közvetítése révén juthatott el a mai olvasó- és színházlátogató közönséghez (de a szükségesnek látszó felfrissítéstől eltekintve is magasra értékelhetjük Kazinczy erőteljes nyelvi humorát). Versei, főleg epigrammái között akad néhány antológia-darab, verses töredékeit is többre becsülhetnők, mint szokásos, s a magunk részéről nem győzzük hangoztatni Goethe-fordításainak Kölcheyig, Petőfiig ható újszerűségét, a jambikus, lebegő szabadvers sikerült próbáit. (OSzK Évk. 1974–75. Bp. 453–469.)

S ha már benne vagyunk (nem annyira a vitában, mint inkább a sok új szempontot fölvető) kutatói kísérlet mérlegelésében, hadd írjuk le: az önéletrajzok most kötetben kiadott szövegének gondos áttanulmányozása után sincs okunk feltételezni vagy megállapítani, miszerint Kazinczy a „rousseau”-ibb megoldásokat hagyta kéziratban, s egy megszélfidített változa-

tot adott közre. Ezen a helyen Kazinczy és Rousseau „kapcsolatára” nem térhetünk ki. Annyit mondunk csak itt, hogy az önéletrajz „vallomások” jellegének problémája sosem foglalkoztatta frónkat; ő nem vallani akart, hanem tanúvallomást tenni, s azt sem életrajzának szigorúan magántermészetű ügyeivel kapcsolatban, hanem még családi viszállyainak is csupán modellértékű, általános vonásokat tartalmazó fordulatairól. Mindig, családi szennyesét kitevergelve is a kort igyekezett festeni, amelyben élt. Milyen jellemző, hogy nagy lelkiismereti válsága (amelyet Rousseau bizonyára fejezetnyívé bővített volna), saját szavojai vikáriusának alakja pusztán ugyanolyan epizód, mint Szulyovszky Menyhért viselkedése a fogásban. Kazinczy valóban szelfídtett a kiadásra szánt változatban, de ennek oka a közönség várható reakcióinak belekalkulása volt, s az a természetes gesztus, hogy a még élő szereplőkkel szemben tapintatosnak kellett maradnia.

A kötet szövegei „meg vannak szerkesztve” annak érdekében, hogy az életrajz folyamatos legyen. Kiadott szöveg váltakozik kiadatlanul, Szilágyi olykor más kéziratot iktat be a tárgyalásba, mert odaillőnek érzi. Eljárásával egyetérthetünk, hiszen nem kritikai kiadás volt (lehetett) a szándéka, a Nemzet és emlékezet sorozat, a kiadó és a nagyközönség igényei szabták meg vállalkozása kereteit és jellegét.

Ugyanez mondható el a jegyzetanyagra, amely igyekszik nagyon takarékos és nagyon szűkszavú maradni, minden idegen szöveget lefordít, s az egyes szemelvények lelőhelyét megadja, olykor némi (szükséges) magyarázatot mellékel, ám ez sehol sem megy túl a kívánatos mértéken. Más kérdés, hogy filológiailag több kifogást támaszthatunk, s ezeket itt csak azért mondjuk el, mert – reméljük – Szilágyi folytatja e téren munkáját, s így megjegyzéseinket hasznosítani tudja. Előjáróban azonban annyit: ha egy-egy szövegről azt állítjuk, hogy már kiadták, míg Szilágyi kiadatlanak tünteti föl, ezzel nem hibáztatás a szándékunk. Ugyanis Busa Margit kitűnő Kazinczy-bibliográfiája ellenére szinte áttekinthetetlen: mit adtak már ki (és milyen, olykor teljesen megtévesztő, önkényes címen) és mit nem. Amikor a *Fogságom naplója* „regényé”-vel foglalkoztam, kezembe került Jakab Elek gyűjtése és beszámolója a Petőfi

Társaság Évkönyve 1879-es kötetében. Itt rábukkantam Verseghy Ferenc néhány kiadatlan írására. Be is tettem annak rendje-módja szerint Kazinczy-dossziémba. S hogy megjeleníteni készültem Verseghy kiadatlan írásait Szolnokon, megfeledeztem a magam leleményéről, és kiadatlanként tartottam számon az egyszer már, igaz, pontatlanul, csonkítva megjelentetett néhány lapnyi Verseghy-írást. S hogy a magam tévedését hoztam elő, arra is utaltam: a leggondosabb keresés sem óvhatja meg a kutatót, hiszen csak az alaposan annotált bibliográfia biztosíthat: nem fogjuk kiadatlanként kezelni azt, amit már valamely obskurus helyen kiadtak. Más kérdés, hogy a gondos utánajárás alapkövetelmény. Ezek után térünk rá arra, hogy melyek a kiadatlanként feltüntetett kiadott szövegek. A kötet 143. lapján található, anekdotikus betétet Rexa Dezső jelentette meg: Pesti Hírlap Vasárnapja 1928. aug. 5., 12. lap. A 154–157. lapon található Hajnóczyval kapcsolatos epizód változatát közli Szirmay Antal: *A magyar jacobinusok története. Jegyzetekkel ellátá Kazinczy Ferencz, Bp., 1889.* 81–84. lap. A 135. lap tartalmazza Aszalay János jellemzését, korábbi, igaz, apró betűs, közlés: *A magyar jacobinusok iratai* II. S. a. r.: Benda Kálmán, Bp. 1952. 751. (Kazinczy Pandectáiból). Itt emlitem meg, hogy Szentmarjay Ferencnek a Kazinczy-hagyatékban talált búcsúlevele is föllelhető Benda idézett gyűjteményében, méghozzá az eredeti kézirat alapján (782.); a közlés felzetében legalább öt korábbi publikálást említ Benda, ehhez számítsuk az általa nem ismert, viszont általunk már említett 1879-es Jakab Elek-féle publikációt. A 174. lapon olvasható *Blidlihez* című vers sem ismeretlen. Olyannyira nem, hogy már az 1813-as Poetai berek közli, majd az Abafi-kiadás 136–137. lapján is rábukkanhatunk, csakhogy nem az eredeti verseket adó első, hanem a fordításokat tartalmazó második kötetben. Minthogy a fogásban Verseghyvel versenyt fordított Kazinczy Klopstockot. Ez a vers is egy Klopstock-költemény fordítása. A 176–177. lapon a Gessner-tolmácsolással kapcsolatos kisebb közlemények sorakoznak. Korábban vö. Erdélyi János: *Ereklyék Kazinczy Ferencz után*, Sárospataki Füzetek 1865. 76–78. Erdélyi közléséről mit sem tudva, az első Gessner–Kazinczy adalé-

kot ismét publikálta: B.[odó] L.[ajos]: *Adalékok a Martinovics-pörhöz*, Vasárnapi Újság 1869. 267. A 179–180. lapon a fogolytárs Szulyovszky Menyhértől származó anekdotát olvashatunk. Ez sem kiadatlan, megvan a Szilágyi által is emlegetett Magyar Pantheon-kötetben, a 366–367. lapokon. A cím azonban félrevezető: Rákóczi György. Az 524–525. lapokon lehelhető Toldalék sem ismeretlen, hiszen Kazinczy Pandectáiból, ebből a szinte kimeríthetetlen forrásból már Tóth Béla közreadta: *Magyar anekdotakincs*, Bp., é. n. VI, 23–24. (E kötetben más Kazinczy-anekdoták is találhatóak!) S a szakirodalomban sokat emlegették az itt kézirat alapján publikált „utolsó üzenetet” is, Kazinczy utolsó levelét leánya megrázó kiegészítésével. A Váczy János által adott Levelezés XXI. 650–653. jó szöveget ad, s a hozzáfűződő jegyzetanyag is kimerítő.

A továbbiakban néhány egyéb, bár még mindig a szövegközlést illető, filológiai problémára térünk rá. Valószínűleg helyes Szilágyi eljárása, miszerint egyes szövegváltozatokat részben közöl, részben megemlíti a jegyzetanyagban. E téren azonban nem bizonyul mindig következetesnek, és nem minden esetben tünteti föl (nyilván a felfedezések okozta jogos örömeiben) az érdekesebb vagy könnyebben hozzáférhető publikációkat. Például a méltán nagy hírességet tett, ám nem mindig jól magyarázott Hamlet-előszónak csupán kötetes előfordulásáról szól, jöllehet olvasható a Levelezés II. 82–85. lapján. Héczei Dániel nem egészen jóindulatú Kazinczy-adalékának befejező mondatait Szilágyi nem hozza, könnyebben hozzáférhető hely (igaz, másodközlés): Gulyás József: *Adalék Kazinczy életéhez*, ItK 1927, 274. A kötet 244–245. lapján Szilágyi közli a Berzeviczy Gergellyel kapcsolatos, minden valószínűség szerint valóságossal rendelkező és Kazinczy terjesztette pletykákat. Jórészt ugyanezt megtaláljuk a Levelezés XX. 107–108. lapján a hír forrásának megjelölésével („Sartori még életében monda el egy Bécsi Újságlevélben . . .”). Dékányi Kálmán fontos publikáció előtt már Deák Farkas felhívta a figyelmet a berkeszi levéltár irodalomtörténetileg is izgalmas anyagára: A gróf Vay Ádám berkeszi levél- és könyvtára. (Századok 1875. 468–476.) A 476. lapon olvasható: „itt található Kazinczy Ferencnek anyjá-

hoz írott levelei, naplói 1803–05-ből, be nem végzett irodalmi vázlatok, tervek, mind saját kézírása”. Az előbbieket a Kazinczy-levelezés XXII. kötete, illetve Dékányi Kálmán – átvett és nem említett – publikációi közlik (ItK 1903. 201–220., 357–371. kipótolja a Diárium hiányait, a leveleket Kazinczy magyarázza, különösen érdekes A’ Debreczeni scéna, December 1801.), az utóbbiakról a mai napig sem tudunk semmit. A diódi papnak itt éppen csak említett történetét valamivel bővebben adja a Szemere Tárbán őrzött Kazinczy-papírszeletek egyike: „1801. aug. 13. Ne nézzd Uram, hogy ő etc. Fejérvár tájékán a’ Diódi Reform. Pred. imádkozott így, midőn II. József 1773ban ott úta-zott. Consistorium elibe menvén a’ dolog, exprobalatott a’ cselekedet, de el is temette-tett, hogy lármát ne üssön.” (207. lap a kötetben, Wesselényivel összefüggésbe hozva.)

Egyetértünk Szilágyival abban, hogy a Rexa Dezső által kiadott *Pestre* című, önélet- és korrajzi írást méltatlanul mellőzte a Kazinczy-kutatás. Ám megállapításához azt is hozzátennénk, hogy ennek a dokumentumnak is, mint megannyi Kazinczy-műnek, több változata létezik. Erre egyébként jó érzékkel mutatott rá Csáhinén Károly (*Kazinczynak egy eddig föl nem ismert műve*, ItK 1936, 101–104.). Az ő megállapításait idézve mondjuk el, hogy a kései pesti utazás képzőművészeti vonatkozású részletét Kazinczy egy Guzmics Izidorhoz küldött levelében fogalmazta meg (Levelezés XXII, 422–429.), majd az útleírás egy változatát Szemere Pál Muzárijának rendelkezésére bocsátotta. Szemere azonban majd csak a széphalmi mester halála után, 1834-ben fogja, névtelenül, másik két pesti leírással együtt közzétenni (vö. Aurora 1834. 29–41. Természetesen nem Bajza, hanem Szemere Aurorájáról van szó). Nem ártott volna tudatni az olvasóval, hogy a helyenként remekművű Erdélyi levelek változatainak történetét majdnem tisztán látjuk Váczy János tanulmánya óta (*Kazinczy Erdélyi levelei*, Budapesti Szemle 1906. 345. füzet, 33–62.); valamint azt is, hogy Busá Margit Kazinczy-bibliográfiája előtt történt már kísérlet a Kazinczy-életmű és kéziratok anyag bibliográfiai számbavételére (Váczy János: *Kazinczy Ferencz eredeti művei*, Akadémiai Értesítő 1913. 50–62., Harsányi István: *Pótlékok Kazin-*

czy Ferencz eredeti műveinek kimutatásához, uo. 180–181, Bayer József–Hajnóczy Iván: *Pótlékok Kazinczy Ferencz műveihez*, uo. 597–598.). S bár a gyűjtés messze nem teljes, kiindulópontként mégis használható, sőt használható.

Bírálatunk harmadik részében a jegyzetanyaggal kapcsolatos megjegyzéseinket tesszük meg. Nem tudható, mennyire szólt bele a kiadó a jegyzetelés módjába; mindenesetre jelen formájában kevésbé érezzük célszerűnek. Az önfejelemről árulkodó tömörség sem menti meg az alapos és lelkiismeretes kutatót az elnagyolt és keveset mondó magyarázattól, s ami még hiába: az ismétlésektől. Az 597. lapon álló magyarázat szerint az epistola: költői levél, a 604. lap szerint verses levél. Az 590. lapon a predestináció kielégítő értelmezését kapjuk, a 609.-en az elrendelés: eleve elrendelés, predestináció, a református vallás egyik sarkalatos tétele. A 604. lapon Mindszenti Sámuel „rév-komáromi”, a 642. lapon viszont Mindszenty Sámuel „komáromi” illetőségű. Az olvasó ma már nem tudhatja a régi Komárom státusát. Fügérrel a jegyzetekben a 592, 607, 644. lapokon találkozhatunk, a jegyzetekben nincsen önellentmondás, de teljes egybehangzás sem. A 607. és 625. lapokról köszön ránk Gessner, a 602. és 620. lapokról kapucinusok tekintenek vissza. A 602. lapon a Musarion „mű”, a 647.-en „érzékies mű”, a 603. és 618. lapon egyként szerepel a Kazinczy tolmácsolta, viharos sorsú szinopei Diogenesz stb. Úgy véljük, hogy egyrészt egy jegyzetszótár, másrészt a névmutató jegyzetelt formája helytakarékossági szempontból is jobb lett volna (névmutató – helyesen – van!). Mert összehozta volna, ami két-három részre szakadt. Ennek aztán néha tárgyi furcsaságokban megnyilvánuló következményei is lehetnek. Friedrich August a magyarázat szerint Frigyes Ágost (az évszámok tévesek), igaz, III. Ágost néven ismertebb, szász választó és lengyel király. Az ő fia Albert Kázmér Ágost, aki Kazinczynál hol királyi hercegeként (a följebbi ok miatt), hol szax-tescheni hercegeként fordul elő, s emellett Mária Terézia veje, Magyarország helytartója. Az 594, 613, 682. lapok jegyzeteiből ez nem tetszik ki ilyen egyértelműséggel, nem is szólva arról, hogy a herceg első előfordulása a 74–75. lapokon található, ehhez viszont

nem járul jegyzet. S még ehhez: a Mária Terézia férjeként, szabadkőművesként ismert I. Ferenc nem lehetett a jóval halála után megalapított osztrák császárság feje, „pusztán” a német nemzet szent római birodalmának császára. Ezért emlegeti Kazinczy I. Ferencneként. A névmutatóban M. J. Collinként feltüntetett osztrák költő a 645–646. lapokon helyesen Heinrich Joseph Collin, de a 680. lapon tévesen Mathäus Joseph Collin. Aki Mailáthhoz verset írt, az az előbb említett poéta (vö. Kazinczy Levelezése XV, 19.; *Heinrich J. v. Collin's sämmtliche Werke*, Vierter Band, Wien 1813, 69–92. A kötetben a vers címe: An M***).

A 650. lapon található jegyzet tévesen nevezi az oláh püspököt görögkeletinek, valójában görög katolikus, mint ahogy a 679. lapon nem bizonyos, hogy az „oláh” görögkeletit jelent. A *Gespräche im Reiche der Todten* egyáltalában nem „vallásos német könyv” (591. lap), hanem németországi lap a XVIII. század közepéről, van példánya az Országos Széchényi Könyvtárnak is. Nem kap jegyzetet Kazinczy kedvelt szava, a „rendes”, ami egyébként nála (is) „különös”-et jelent, nincs jegyzetelve a Kazinczynál elért *Sztuhli*, a „dalmáciai lexikon írója” (Joakim Stulli: *Lexicon latinoitalico-illyricum*, Buda 1801.), valamint a szintén elért *Palugyánszky* (valójában *Balugyánszky*) Mihály (1769–1847.). Vita témája lehet, hogy Kazinczy *Heliconi* virágai csak gyűjtemény-e, az almanachot pontosabbnak érzem; hogy Horatiusról szólva a sermo-t feltétlenül szó szerint, beszédnek kell-e lefordítani; hogy Horatiusz satíráinak első részéről vagy könyvről lehet-e beszélni. Nem tudjuk meg, ki az *Adolf's Briefe* szerzője (Kayser), a Göből Gáspár fordította, de ki nem adott Brutusé és Caesaré (Voltaire). Nem vagyok bizonyos abban, hogy Horányi Elek irodalomtörténet-író lett volna stb.

Mindezek inkább hangos töprengések a nagyközönségnek szóló jegyzetanyag minéműségéről, mint kifogások. Ezért abba is hagyom ezt a nem túl érdekes és gyümölcsöző felsorolást. Inkább ismét Szilágyi Ferenc munkájának jelentőségét hangsúlyozom. A lassan csordogáló Kazinczy-kutatást jócskán meglendítette, a filológust próbáló Kazinczy-életmű jobb ismeretéhez jelentős mértékben járult hozzá. Ez önmagában roppant érdem, amelyet nem ki-

sebbít az sem, hogy a szinte áttekinthetetlen publikált és publikálatlan anyagban egyszerűen nem egészen pontosan tájékozódott. A kutatói merészségnek megvannak a veszélylehetőségei, és kutatói érdem az, ha valaki (mint

esetünkben Szilágyi) nem kerüli meg ezeket a veszélyeket. Reméljük, hogy tervét, kétkötetnyi Kazinczy-anekdota kiadását nemsokára köszönhetjük.

Fried István

GERGELY ANDRÁS: EGY NEMZETET AZ EMBERISÉGNEK

Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Bp. 1987. Magvető K. 502 1. (Elvek és utak)

A reformkor és a szabadságharc iránti érdeklődés – örömmel állapíthatjuk meg – változatlan mind a szakmabeliek között, mind az olvasóközönség soraiban. Ezt nemcsak a hosszú idő után újból megjelent emlékiratok kétségtelen sikere mutatja, hanem az is, hogy a kiadók nem idegenkednek a témával foglalkozó tanulmánykötetek publikálásától. Ezek sorában megkülönböztetett figyelmet érdemel a széles skálán mozgó „Elvek és utak” sorozat egyik új kötete, Gergely András munkája.

A szerző a modern Magyarország megszületésének előzményeivel foglalkozó történešezek új, a negyvenes éveiben lévő – vagy annál fiatalabb – generációjához tartozik, akik a kimeríthetetlennek tűnő kérdéskörhöz változatlan érdeklődéssel, de bővülő tematikával közelednek. Ennek szaporodó szempontjai között kétségtelenül szembeötlő egyrészt az egész korszakra jellemző elméleti kérdések, másrészt a történeti személyiség fejlődése, nézeteinek alakulása iránti fokozott érdeklődés. Gergely András pályakezdését ez a két szempont kétségtelenül meghatározta. Mutatja ezt 1972-ben megjelent munkája: „Széchenyi eszmerendszerének kialakulása”, amely bölcsészdoktori disszertációja volt. A jelen kötetben az említett értekezés óta eltelt másfél évtizedben megjelent írásait gyűjtötte egybe.

Az elméleti tárgyú tanulmányokat, amelyek a liberalizmussal, a nemzeti és a nemzetiségi kérdéssel foglalkoznak, a szerző az „Eszméek, programok” című fejezetben gyűjtötte össze. Ezek közül nemcsak terjedelme, de mondani-valójának átfogó volta miatt is a legjelentősebb „A magyar liberalizmus születése” c. tanulmány. A liberalizmus általános és hazai jellemzésével történeti irodalmunk nem nagyon dicsekedhet. Önálló hazai munka e témakörben

1926 óta nem jelent meg (l. Balla Antal: *A liberalizmus története*), s az sem haladta meg az ismeretterjesztés szintjét. Gergely András írása – kandidátusi disszertációjának fejezete – az előzményekkel és a magyar liberalizmus kezdetével foglalkozik az udvar és a magyar nemesség közötti együttműködés 1812. évi felbomlásától az 1832-ben összehívott nagy jelentőségű országgyűlés megnyitásáig. A napóleoni háborúk után, a gazdasági nehézségekkel szembenéző és az országgyűlés nyilvánosságától megfosztott nemesség soraiban megjelenik a *modernizáció* igénye, amelyet egyelőre csak néhány személyiség képvisel. A rendi és anyagi sérelmek egyfajta ellenállást ösztönöznek, amelyek az 1825–27-es országgyűlésen végül az udvart kompromisszumra kényszerítették. Ez tette lehetővé, hogy visszatérjenek az 1790/91-es problémákra: az akkor kiküldött országgyűlési bizottságok munkálatainak átdolgozására. A régi gondok azonban új helyzetben kerültek elő, s új tartalommal, új megfogalmazásban jelentek meg. 1790-ben – állapítja meg a szerző – magános reformerekről lehetett csak szó, míg az 1820-as évek végére új nemesi ellenzék jelent meg, amely immár a *polgári reformokat* sürgette. „A liberális ellenzék zászlóbontása 1830 táján teljesen új politikai helyzetet teremt.” (13.) Ennek komponenseit: az említett országgyűlési munkálatok átdolgozását (majd megyei megvitatását), az 1830–32-es európai politikai fejleményeket és a hazai 1831. évi kolerázadás politikai következményeit, Széchenyi és Wesselényi 1833-ig kifejtett tevékenységét vonja vizsgálódási körébe a tanulmány. Az elkövetkezendő fejlemények szempontjából a *Balítéletekről* mondanivalóját tartja a legfontosabbnak, mivel Wesselényinél jön létre első ízben „a reformpolitika és az alkotmányos ellen-

zékiség” szintézise (50.). Az 1832-es országgyűlésre, de hozzátehetjük: a kaszinóba nem járó, Széchenyi vagy Wesselényi írásait nem olvasó megyei nemesség tömegeire a rendszeres bizottsági munkálatok kinyomtatása és nyilvános megvitatása gyakoroltak nagy hatást. A nehézségek felsőbb engedelemmel történt feltárása a tévóvázókat is bátorította, s a viták során a megyék többségében a liberális reformpártiak kerültek többségre, a javaslatok nézeteiket összegezték. Így kerülhetett nyilvános megvitatásra az Ausztriától való gazdasági függés, a Helytartótanács és a Kamara tisztviselőinek felelőssége, vagy a felső- és alsótábla viszonyának szabályozása, kaphatott hangot a városok belszerkezetének demokratizálása, a címek és rangok, továbbá az ősiség eltörlése vagy az úrbéres problémák széles köre, kiegészülve a parasztek birtokbírhatásának és hivatalviselésének kérdéseivel, a nevelésügy problémáival. A reformnézetek kiemelkedő megyei képviselőit azután ott találjuk az 1830–40-es évek országos mozgalmainak élén.

Ekkor már arról beszélhetünk, mondja a tanulmány, hogy „ha szervezeten nem is, de eszméileg 1832 derekára már lényegében egységesen kialakult a polgári Magyarországot óhajtó reformerek csoportja” (59.). Ezek a nemesi liberálisok maguk is a *szabadság és tulajdon* kettősséget kívánták biztosítani, mint nyugati eszmetársaik, de törekvéseik nem a gondolati anyag egyszerű átvételét jelentették, hanem annak időszerűségét felismerve, azt a hazai társadalmi viszonyokra kívánták alkalmazni. Így a szabadság elvont fogalma fokozatosan „politikai tartalmat kapott”, s a személyes szabadság az *érdekegyesítés* törekvéseiben magába foglalta a jobbágyi tulajdon szabadságát, a paraszti birtokbírhatást. (67.) A szerző a továbbiakban a nép nemzeté válásának kérdéseit, a Közép- és Kelet-Európában létező sajátos körülményeket veszi vizsgálat alá, ahol egy-egy államkeretben több nép is élt, így a kulturális tényezők döntő szerepet játszottak, s „állami keretek híján a kultúra közösségén alapozódó nemzetek jöttek létre” (70.). A magyarság esetében azonban a nemzeté válás folyamatában sajátos kettősséget jelentett, hogy fejlődése egyetlen – bár nem egységes – államban történt, ahol azonban a lakosságnak valamivel több mint fele

nem magyar (szláv, román és német) volt. Ez a magyarázata, hogy miközben a nyelvi küzdelmek – és az érdekegyesítési törekvések – az egységes magyar kultúránemzet kialakítására irányultak, ezzel párhuzamosan létezett a törekvés, amely az összes országglakosra kiterjesztett szabadságjogok alapján megkísérelte az egységes „politikai nemzet” megteremtését. Gergely András így vonja le e kettősség konzekvenciáját: „A magyar nemzetfelfogás tehát döntően kultúránemzeti jellegű, de sajátos államnemzeti konstrukciót is teremtett.” (70.) A kultúránemzet számára a hivatali rangját elnyert magyar nyelv egyfajta közösséget jelentett, e nyelv jogainak biztosítása kétségtelenül a politika, a közélet nyilvánosságát szolgálta. Az államnemzet természetesen nem lehetett homogén és a magyar nyelv primátusa a nemzetiségek érthető ellenállását váltotta ki, a nemzetiségek saját izmosodó nacionalizmusa szembe fordult a magyar nacionalizmus programjával, s így „a nyelvkérdés tragikus konfliktusok egész sorához járult hozzá” (71.).

A tanulmány a továbbiakban a magyar liberális mozgalom társadalmi bázisát vizsgálva megállapítja, hogy nemcsak a nemesség, de a polgárság is megosztott a reformok, a liberalizálódás kérdéseiben. A politikai életből kirekesztett parasztság esetében erről nem beszélhetünk, részben azért, mert nagy többségének nem volt kellő ismerete és artikulált véleménye, részben pedig – mondja a szerző – „mert a parasztságon belül hangadó telkes jobbágyságnak nagyon is megfelelt a szabadság és tulajdon elvont liberális követelése” (78.).

Ehhez a bevezető tanulmányhoz csatlakozik tematikájában és viszi azt időben tovább 1848-ig a „Törekvések az államélet liberalizálására” c. írás. Ez a középkorból átörökölt rendi-alkotmányos berendezkedés sajátágaiból indul ki, amely a Habsburgok abszolutisztikus birodalmán belül hazánkban biztosította a rendi intézmények működését, s ezzel egyfajta *rendi nyilvánosságot*. Ez a nyilvánosság két szinten is: a megyei közgyűléseken, valamint az országgyűlésen valóban létezett, és meglehetősen széles körű politikai szólásszabadságot biztosított a nemességnek. Ennek az így biztosított agitativ fórumok felhasználásának köszönhető, mondja a szerző, hogy Magyarországon „a volt

feudális osztály tudatos döntéshelyzetbe került, s ennek folytán tekintélyes része, a politikai akaratnyilvánításban megjelenő többsége a polgári átalakulás ügye mellett kötelezte el magát” (138.). Ez a magatartás azért sajátosan jellemző, mondja a folytatás, mert az európai nemesség kétségtelen jelentős szerepe ellenére, az 1789–1870. közötti időszak politikai és társadalmi mozgalmában nem volt osztály – vagy rend –, amely ilyen erőteljes politikai aktivitást fejtett volna ki.

A tanulmány nem e fórumok felhasználásának módjára, hanem a rendi alkotmányosság továbbfejlesztésére, annak „teljes körű, garanciákkal ellátott polgári alkotmányossággá fejlesztésére” fordítja figyelmét (141.). Előbb Széchenyi, majd Kossuth közvélemény-formáló tevékenységét, s magának a közvélemény fogalmának értelmezését veszi vizsgálat alá. Ennek során érdekes megállapítást tesz Széchenyi és Kossuth sajtóvitájára kapcsán a gróf egyedülmaradására. Szerinte elvileg mindkét vitázónak megvolt a lehetséges tábora, kiket maga mögé állíthatott. Kossuth, aki „ügyelt a vele rokon felfogású politikusokkal kialakítandó konszenzusra”, ezt meg tudta valósítani. „Széchenyi azonban a gyakorlatban nem konszenzust akart, hanem mindig a saját (gyakran változó) véleményét kívánta közóhajként elfogadtatni, s így elszigetelődött, egyedül maradt.” (147.)

A megyegyűlések nyilvánossága nem egyszerűen a vidéki közvéleményt formálta, hanem az országgyűlési követválasztások és a nekik adott utasítások megvitatása révén *alkotmányteremtő* közvéleményt képviselt. Ennek letörését kísérte meg az udvar a harmincas évek második felében először egy megyegyűlésen tartott beszéde ürügyén Wesselényi, majd a *Törvényhatósági Tudósítások* miatt a Kossuth elleni bírósági fellépéssel és bebörtönzéssel. Az 1839–40-es országgyűlés kikényszerítette az amnesztiát, s a kormány ezt követően – mutat rá a szerző – nem az ellenvélemények elhallgattatására törekedett, hanem politikai-adminisztratív eszközökkel igyekezett mind a megyékben, mind az országgyűlésen többséget biztosítani. Az új taktika a konzervatív erők szervezett összefogását kívánta meg, így „formális értelemben ők alkották meg a magyar történelem

első politikai pártját” (152.). Az ellenzék a maga programját az eredetileg Kossuth által szerkesztett *Pesti Hírlap* hasábjain vitatta meg, – már amennyire azt az előzetes cenzúra lehetővé tette. A reformpárti erők mind a megyékben, mind a városokban igyekeztek a maguk politikai bázisát kiterjeszteni, s 1847-re maguk is szükségesnek tartották a párttá alakulást. Ez zárja le – mondja a szerző – a politikai nyilvánosság szerveződését 1848 előtt, hogy megjelenjen „a programot adó politikai pártok” (157.). Mindkét párt a megyékben, s ezen keresztül az országgyűlésen elérendő többség megnyerésén munkálkodott. Vagyis immár „a konzervatívok is elfogadták alapelveként, hogy a nemzeti akarat a közvélemény segítségével formálódó országgyűlési többségben nyilvánul meg”. Azt azonban nem volt hajlandó elismerni, hogy a kormány politikájának ennek a többségnek az akaratához kell igazodnia. Sajátos tehát ez a parlamenti szembenállás: az ellenzék nem számolhat azzal, hogy többségre jutása egyben *kormányra kerülését* is jelenti. Ezért csak az „ellenörködést” és a reformok indítványozását – netán támogatását – tekintheti feladatának. (157.)

A bécsi abszolútizmus árnyékában, s a rendi alkotmány keretei között működő, azt feszegető magyar liberális ellenzéknek – a világosan megfogalmazott célok ellenére – részleges reformokkal kellett megelégednie. Ezt a taktikát söpörte el 1848 márciusa, amely pár hét alatt lehetővé tette a távlati program megvalósítását, az uralkodótól elnyerte a törvényes szentesítést, amely az országot alkotmányos monarchiává alakította át. „A rendi nyilvánosságot és alkotmányosságot – az azokat monopolizáló rétegek aktív hozzájárulásával – polgári nyilvánossággá és alkotmányossággá alakították.” (160.) És ezen a ponton csatlakozik a tanulmánykötet többretegű mondanivalójának jelen vonulatához „A nagy sorsforduló” c. fejezetben szereplő tanulmány: „A polgári alkotmányos államrendszer 1848-ban”, amely az elmúlt negyven év hazai történeti irodalmában először tekinti át a kérdéskört kellő figyelemmel és részletességgel. Gondolatmenetét terjedelmi okokból nem követhetjük az előzőkhez hasonló módon. Ezért csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy a szerző jól tagolt megközelítési

szempontjai (az államegység, a népfelség és népképviselő, a magyar önkormányzat helye a birodalmon belül, végül az új rend alkotmányos és társadalmi garanciái) lehetővé teszik az 1848. évi alkotmányos átalakítás informatív áttekintését – és helyenként az 1867. évi eredményekkel való összevetését. A szakirodalom valószínűleg néhány kérdésben nem fogja megerősíteni a szerző következtetéseit. Így a négy központi tényezőre tett megjegyzés (ti. a király, a kormány, az országgyűlés mellett a nádor mint a király helyettese) elméletileg igaz ugyan, de gyakorlatilag István nádor nem élt e lehetőségekkel, még különleges felhatalmazása idején sem. Az sem tűnik meggyőzőnek, hogy a megyéknek meghagyott korábbi jogköre „mármár föderatív színezetet kölcsönzött az 1848-as magyar államrendszernek” (387.). Ez a megközelítés Kossuth visszaemlékezéseire támaszkodik, aki – vélhetően – a „hagyományosan” létező föderatív elemet kívánta ezzel hangsúlyozni a Duna-konföderáció gondolatának elfogadtatása érdekében. Végezetül a gyakorlat nem igazolta a III. tc. fogalmazóinak szándékát, hogy ti. minisztertársainak kinevezésére az elnök tesz javaslatot – és ezt követően megtörténik azok kinevezése. A törvény szövege ugyanis csak az elnök jogkörét *biztosította* tételiesen, míg az uralkodó egyetértő magatartását az angol alkotmányos gyakorlat alapján *feltételezte*. Azt azonban, hogy Bécs ezt nem szándékozik követni, már a Kossuth kinevezése körüli márciusi huzavona is mutatta, majd a Batthyány második minisztériumára tett előterjesztés bécsi mellőzése világossá tette. (Természetesen a költségvetés jóváhagyásának becikkelyezett alkotmányos garanciája sem bizonyult hatásosnak az alkotmányt semmibe vevő intézkedésekkel szemben. De a miniszteri kinevezés kapcsán az uralkodónak ilyen törvényben megfogalmazott kötelezettsége nem is volt.)

Visszatérve a kötet első tanulmányára, csak utalni kívánunk arra, hogy az itt olvasható megállapítást, miszerint „a kortársak nem a ‚polgári átalakulás’ – objektíve alapvető – folyamatának irányát, hanem a *nemzet* kialakulásának útját kívánták kicövekelni” (71.), az első részben még két, egymást kiegészítő tanulmány vizsgálja. Az egyik „A nemzetté válás programja” az államnemzet – kultúrnemzet kettősségét veszi

ismét vizsgálat alá, elemzi az érdekegyesítés politikájának sajátos, az európai fejlődésben egyedülálló voltát, majd rámutat: „Nemzet és haladás nem automatikusan egyensúlyos a magyarságra nézve.” (113.) A kérdés távlatos áttekintését itt is az 1848–49-es tapasztalatok, valamint az 1867 utáni fejlemények számbavétele biztosítja. E témakörhöz csatlakozik a másik tanulmány: „A nemzeti és nemzetiségi érdekegyesítés formálódása”, amely a fentiek szerencsés kiegészítését adja.

Az eszmék és programok fejlődésének személyhez kötött változatait mutatják be a kötet „Portrék” című fejezetének írásai, amelyeknek középpontjában Széchenyi áll, de találunk hosszabb-rövidebb elemzést Kossuthról, Eötvösről és Batthyány Lajosról is. A gazdálkodó Széchenyiről szóló írás a pénzügyeit és szerűen rendező, birtokai egy részétől megszabaduló, a városi ingatlanoktól és részvényvásárlástól nem idegenkedő, tudatosan haszonra törő gazdát mutatja be. A „Széchenyi a politikában” c. tanulmánya a gróf közéleti szereplésének indítékait és lehetőségeit tekinti át, rámutatva: „A főrend jogi kötelessége – a törvényhozásban, a politikában való részvétel – Széchenyi számára benső, morális kötelességgé válik: nemcsak részt kell vennie, irányt is kell adnia.” (185.) Az irányadás szándéka valójában a vezető szerepre támasztott igényben jelentkezett, amelyet Széchenyi változó körülmények között és részben változó célkitűzésektől vezetve igyekezett megvalósítani. A Széchenyivel foglalkozó írások közül a legnagyobb lélegzetű „Az író Széchenyi” c. tanulmány. A téma már Gyulai Pált is foglalkoztatta, a naplóról Széchenyit pedig Károlyi Árpád, Kosáry Domokos és Sötér István is jellemezte. Gergely András az előbbieket megállapításait, kortársa: Szegedy-Maszák Mihály tételeit is hasznosítva nyújt olyan összegezést, amely sokoldalú hősné írásos tevékenységét egyetlen folyamatként szemléli: „Széchenyi valamennyi műve egyetlen hatalmas naplónak, egyetlen hatalmas vallomásnak a része. Bármiről beszél, elsősorban a tárgyhoz való személyes, mondhatnánk lírai viszonyát tisztázza. Nemcsak az eszmét: az eszme kialakulását, az írás okait és körülményeit is bemutatja, folyvást reflektál önmagára – mintegy írja önmagát.” (258.)

A kötet határozottan hézagpótló írása a 175. évfordulóra készült előadás és tanulmány: „Batthyány Lajos a reformellenzék élén”. Nagy érdeme ennek az írásnak, hogy 1839-től 1848-ig áttekintve későbbi első miniszterelnökünk közszereplését, azokra a fejleményekre irányítja a figyelmet, amelyek tudatos döntést igényeltek, s amelyeknek eredményeként Batthyány előbb a reformpárti főrendek, majd az ellenzéki párt vezére lett. A tanulmány számos részletet tisztáz Batthyány országgyűlési szereplésével, egyes kérdésekben vallott nézetei kapcsán. A kormánynak az örökös tartományokban folytatott politikáját is bírálata alá vonva, Batthyány lényegesen eltért a reformigények első megfogalmazójától: „Itt regisztrálhatjuk az alapvető eltérést Széchenyitől: a birodalomhoz igazodás helyett Batthyány a birodalom átalakításának igényét fogalmazta meg.” (276.) Igaza van a szerzőnek, hogy Batthyány politikai arculata „nem igazán egyénített”, de ez nem a gróf politikai karaktere kontúrталanságának, mint inkább kevés – és sohasem írásos – megnyilatkozásának következménye. Széchenyi naplója sok mindent megközelíthetővé tesz Batthyány személyét és nézeteit, valamint ket-tőjük viszonyát illetően is. A tanulmány keveset mond viszont Batthyány és Kossuth kapcsolatáról, ami érthetően abból következik, hogy az utolsó rendi országgyűlés előtti évekből ket-tőjük viszonyára jószerivel szinte csak Széchenyinél találunk utalásokat. Kossuthról magáról a kötetben egy a 175. éves születési évfordulóra írott tömör, de az egész életpályát átfogó és értékelő írás szól. A „Kossuth és százada” a reformkor, a szabadságharc és az emigráció célkitűzéseit, a törekvések és programok realitását vizsgálja. Érdekes ez az összegezés, de meg-gondolandó a sorok között meghúzódó kérdés is: miért írt oly kevés visszaemlékezést a hosszú életű Kossuth és miért tárta a világ elé emlékiratokat helyett csupán „magukat az egykorú dokumentumokat”? (305.)

A portrék között találunk még egy fontos, „A nagy sorsforduló” c. fejezetbe sorolt írást: az „István nádor és a magyarok”-at, amely a századelő óta az első kísérlet az utolsó magyar nádor ellentmondásosnak tűnő politikai szerepének megítélésére. A tanulmány nem osztja a magyar forradalom 1959-ben megjelent össze-

foglaló kézikönyvében kifejtett és azóta is képviselt álláspontot, amely nemcsak a bécsi udvar hazai exponensének, hanem az ellenforradalomnak már 1848 márciusában programot adó vezető személyiségnek tekinti István főherceg nádort. Nem követhetjük a márciusi és a szeptemberi események körültekintő elemzését, csak azt kívánjuk még megjegyezni, hogy Gergely András nádor-portréja jó példája lehet az előítéletekkel terhelt kérdések vagy személyek tárgyilagos elemzésének és megítélésének.

Egy tanulmánykötet érthetően különböző súlyú és hosszúságú, részben esszéformában írott, részben jegyzetekkel ellátott tanulmányokat egyesít. Ezek sorában csak indokolt esetben van helye könyvismertetéseknek, akkor, ha azok lényegi kérdésekhez lényeges módon szólnak hozzá. El kell ismernünk, hogy a Gergely András által kiválasztott négy ismertetés megfelel ezeknek a követelményeknek. Vladimír Minač: Összefüggések c. munkájáról szólva figyelemre méltó megjegyzéseket tesz a reformkori szlovák nemzeti mozgalomra, amelynek meghatározó eleme volt a Felföld gyengén iparosodott, felhalmozásra képtelen volta. A kívülről jövő tőke, az iparosodás viszont fellazította a szlovák népelemet, amelynek vezetői így a meglévő állapotok konzerválásában látták a megfelelő védelmet. Az ismeretetés az ebből következő politika, mindennek előtt az 1848–49-es szlovák magatartás értékelését teszi mérlegre.

1983-ban történeti irodalmunknak kétségtelenül eseménye volt Deák István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben c. munkájának a megjelenése. A bevezető részek bírálata mellett Gergely András a maga részéről elismeréssel szólt a kötet szemléletének új elemeiről: a kamarilla mítoszával való leszámolásról, az 1848. évi fordulat által létrehozott államjogi viszonyok ellentmondásos voltának, valamint a Bécs ellen vívott háború feltételeinek elemzéséről. Míg az előbbi két megállapítást meg-szívlelendőnek tartja, azzal nem tud egyetérteni, hogy a cári intervenció elmaradása esetén is győzött volna Haynau serege.

Végezetül meg kell még említeni, hogy Pusztaszeri László: Görgey Artur a szabadságharcban c. monográfiáját ismertetve, a recenzius lényeges megállapítást tesz, amikor arra hívja

fel a figyelmet, hogy hibás az a szemlélet, amely nem tételezi fel a tábornok politikai nézeteinek változását, és abból a feltevésből indul ki, hogy Görgey a szabadságharc ideje alatt egyezkedni akart Béccsel. A negyedik ismertetés egy cári historikus, Scserbatov: Paszkevics Magyarországon c. kötetét szemléli, s az abban közölt cári leveleket „rendkívüli lélektani és informatív élmény”-nek minősíti. Mint a rövid áttekin-tésből kiviláglik, a cár mentalitásának, az intervenció szervezésének és az Ausztriához való vi-

szonynak a levelekből összeálló képe az, amely élményt és új ismereteket ad az olvasónak.

Irodalmárokat és történészeket egyaránt érdeklő folyamatok és személyiségek bemutatása, a szakma korábbi eredményeinek kritikai felhasználása és alkotó továbbfejlesztése jellemzi a kötet írásait. Bár Gergely Andrásnak nem kizárólagos érdeklődési területe az 1790–1849. közötti hat évtized, bízhatunk benne, hogy erről az időszakról még további mondani-
valója lesz.

Urbán Aladár

TAMÁS ATTILA: A NYELVI MŰALKOTÁS JELENTÉSE

(A jelentés fogalma – a műalkotás felől nézve) Debrecen, 1984. KLTE Könyvtár 118 l.

Egyetlen alapvető kérdés áll a dolgozat középpontjában: a „jelentés” (significatio, Bedeutung, meaning) szó, – s ezzel összefüggően az „információ”, „kommunikáció”, „kód” kifejezések – alkalmazásainak következetlensége, tartalmainak tisztázatlansága. Arra vállalkozik, hogy hozzájáruljon a fogalom (fogalmak) tisztázásához, elsősorban a művészi, a nyelvi műalkotás jelentésének szemszögéből.

Tamás Attila a tisztázásnak igen alapos módját választja. Nem csupán a szavak, fogalmak eredetét keresi fel, hanem a kifejezések alapjául szolgáló élettényeket is, azok keletkezését. Így a beszéd, a nyelv létrejöttének kezdeteiig, sőt, az azt megelőző időig nyúl vissza. Elő-
térbe állítja azt a tényt, hogy történeti fejlődés-
sorral állunk szemben, ahol fontos szem előtt tartanunk a *fokozatok* sorrendjét. Eszerint a földtörténeti kezdetektől indul a folyamat, ahol előbb fizikai–kémiai–biológiai kölcsönhatásban vannak egymással a dolgok; később, újfajta kölcsönhatásként jelenik meg (a fejlettebb élőlényekkel együtt) az érzékelés; majd újabb, további lépcsőfokokként az érzetek nyomán kialakított következtetés, az ezekhez illeszkedő cselekvés; a jelek tudomásulvétele, s mintegy a sor végén: különféle jelek létrehozási képessége. Abban látja bizonyos kutatók téves kiindulópontját, hogy mintha elfeledkeznének erről az elemi, történeti sorrendről; a későbbi jel-szerepet, az elvonatkoztatás nyomán kialakított törvényeket tekintik elsődlegesnek, s ob-

jektívnek, míg az eredetileg első, a létrehozó konkrét tényezőket (amelyek a jelalkotás során „dolog-mivoltukban . . . megszűnve funkcionálnak” l. jelzőfüst, amely már nem füst-ként szerepel) másodlagosnak, szubjektívnek tartják. A szerző ezt a fejlődési folyamat feje tetejére állításának látja. S ehhez hasonlónak ítéli meg azt, amikor a jelelméleti szempont kerül előtérbe, avagy amikor az absztrakcióból származó szabályrendszer számít objektívnek és a tényleges, konkrét beszéd szubjektívnek. Érzékletes példaként a labdarúgásra hivatkozik, amelyet, ha elsősorban egy szabályrendszer re-
alizálásaként fognánk fel, akkor a bírót kellene főszereplőnek tekintenünk.

A történeti visszatekintés során (amely nyelvelméletet, pszichológiát, etológiát és antropológiát kapcsol össze, impozáns, tágkörű és szerteágazó szakirodalom alapján) hangsúlyozza, hogy előbb létezett a közvetlen, élménykö-
töttségű jelrendszer, a spontán reagálásmód: gesztus, mozgás, hang, – mint a közvetett, már tudatos „hangszközze” (munkaeszközhöz hasonlóan) változtatott, tagolt hang, majd beszéd. Ezt a fajta kettősséget párhuzamba állítja az előbb látványhű ábrák, jelek (barlangfestmények), később egyre stilizáltabb kép-, jelírások fokozódó absztrakciójával; a dologból kö-
vetkező, „ikonikus” (Ch. Morris) jelek, illetve a dologból nem következő, nem-ikonikus jelek összefüggésével. A nyelvhez visszatérve azt hangsúlyozza, hogy fontos a különbség az el-

sődleges; nem véletlenszerű név (amelyhez élmények sokasága kötődik) és a másodlagos, véletlenszerű név (pl. egy tájfun neve) között. Az előbbi emberi magatartás, szemlélet kifejezője, szemben a másikkal, amelyek pusztá jel, jelkölcs.

Mindebből következik a folytatás, egyben a szerző gondolatmenetének egyik központi láncszeme. Az, hogy a beszéd – hasonlóan – nem valamilyen szabályrendszer alkalmazása, hanem mindig konkrét, viselkedéshez, élő kölcsönhatáshoz kapcsolódó. Célja elsősorban nem ismeretközlés, hanem cselekvések irányítása, maga is tett. E felfogás – beszédaktus-elméletet megelőző – múltjáról nagyívű áttekintést nyújt (W. Humboldt, K. Bühler, Bloomfield, Max Weber, Bridgeman, Wittgenstein, Malinowski, Hyakava, Greenberg, Sapir, Fónagy). A fő figyelmet arra irányítja, hogy a nyelv, a beszéd szerepkettősséggel rendelkezik: eszköze a gondolati megismerésnek is (jeladás, jelekkel való ismerettrögzítés), de alapvető funkciója a befolyásolás. Ehhez illeszti szorosán az antropológiai vonatkozást. Azt, hogy az ember eredendően nem racionális, hanem racionalizáló lény (Aranson, Garai L.). Hogy elsősorban viselkedünk, s csak másodsorban magyarázzuk viselkedésünket. Ember és gép különbsége mutatkozik meg a viselkedés: gondolati, emotív tényezők összekapcsolása (Vigotszkij) és a szabályoknak megfelelően működés különbségében. Ez is megfelel a beszéd és jel kardinális eltérésének. Ha nyelvtörténeti összefüggésekbe állítjuk ezt a kettőséget, akkor fel kell figyelni arra, hogy előbb, kezdetben voltak a differenciálatlan, a spontán lényegét érzékelhető formák: „tagolatlan ősmondat”, „holofrasztikus konstrukció”, „monoréma” (Pais D., Ullmann, Balázs J.), amelyek a prekognitív struktúrákkal együtt kapcsolódtak a világhoz; s csak később, hosszabb logikai fejlődés után alakult ki a szó, a fogalom, a jel. A kommunikatív folyamatban ugyancsak a mondat a jelentéskutatás bázisa (Wunderlich, Károly S.), s ezen belül is a viselkedés-megváltoztatásra készítő mondat, s nem az ismeretközlő fajta.

Alapul szolgál mindez a *jelentés* megközelítéséhez. Előbb általános értelemben azt emeli ki, hogy bonyolult, többretegű funkcióhalmaz;

gyűjtőfogalom, magába foglalja az érzékelhetőségen, észlelhetőségen túli élmény többletét is. Alfajai csupán a szignifikatív, referenciális, kognitív stb. jelentésfajták. S ezen a tág körű fogalmon belül helyezkedik el a *sajátosan nyelvi* és a *sajátosan művészi jelentés*. Szemben a tudományos szöveggel, ahol a szó, s annak is a jelölő funkciója lép előtérbe, itt az élőbeszédbeli szóhoz hasonlóan az általános pszichológiai hatások együttese, az alap- és társképzetek felidézett köre a hangsúlyos. Míg a tudományos nyelv kijelentéseinek az értelem adja a jelentésüket, addig a nyelvi műalkotások esetében (akár a beszédnél), az értelem és az emotív hatás közösen adja a jelentést (vö. „nem méz innen?!”: hangszín, gesztus együttesen hat). Így a műalkotásnál, – akár a beszédnél – közlés-, felhívás-egységekkel találkozunk, csak a komplexitás magasabb fokán. Ezen a ponton Tamás Attilánál fontos szerepet kap egy, már korábban is említett összefüggés. Az, hogy a beszéd energiát közvetít, a szervezet energiahelyzetét megváltoztatja (Ákos Károly, Vereczkei Lajos). Eredeti módon kapcsolja össze különféle kutatások közös ítéleteit, majd nyomatékosítja, továbbviszi a műalkotásra vonatkozó következtetéseket. Eszerint a nyelvi, beszéd-tényező energiászerűségét fokozza, pszichikai erőket hordoz egy-egy mű, s ezért nemcsak felszólító jellegű (Austin, K. Lewin, S. Fajans, J. v. Uexküll stb.), hanem tartós belső beállítódást hozhat létre, az ember alakításának eszköze (Mérei, Vigotszkij). Miközben a mű maga kvázi-közléseket, kvázi-felszólításokat tartalmaz (vö. R. Ingarden, pl. nem szó szerint értendő a „legyek fa, melyen villám fut keresztül”, vagy „az égre írj, ha minden összetört!” stb.), aközben lényegében az önmegváltoztatás módozataira hív fel. A szerző szavaival: „tedd magad teljesebbé!”

A mű ilyen értelmű energiáhozadásának kulcsszerepét mutatja fel egy-egy műalkotás esetében, az ihletet adó alapenergiánál, művek hatásánál (gyakorlati döntések nem-kognitív háttereként), művész és nem-művész különbségénél, az ismeretközlés igényéből le nem vezethető speciális művészi igénynél, a műalkotások jelentésének új és új változatainál. Tamás Attila mélyenszántó gondolatmenete az érintett tudományágak eredményeinek összekap-

csolásán túl, művészetfilozófiai, létértelmezési igényt, egyéni szintézist tartalmaz. Úgy vélem, ez – az eddig vázolt fővonalon kívül – különösen két ponton figyelemre méltó. Egyrészt akkor, amikor úgy véli „a nyelvi műalkotások beszédaktusszerűségéről is szólhatunk”; másrészt, amikor úgy gondolja, hogy a „rendszeres irodalomtudomány viszonyítási pontjának” nem a nyelv, hanem a cselekvés paradigmájának kell lennie. Az előbbinél ugyan számos hasonló felfogásra, kísérletre hivatkozhatunk (R. Ohmann, S. Fish, M. L. Pratt stb.), de nem az ő általa javasolt módon. Az utóbbinál pedig maga sorakoztatja fel az ugyancsak különbözőféle szerzőket, akik hasonló nézetet vallanak (K. Stierle, Klopstock, József Attila, Fónagy), a szempontok egyesítésének gondolata az övé.

A dolgozat hangsúlyozottan vitairatnak készült. Fel is ébreszti a vitakedvet, bennem például azzal, amit önellentmondásnak vélek. Miközben kifejezetten állítja: „nem lehet célunk, hogy olyan szavakkal fogalmazzuk meg eredményeinket, amelyeket ki-ki másként értelmezhet”, aközben mintha elfeledkezne arról, hogy éppen ezt a célt szolgálják a terminus technicusok. Így a „jelentés”-ről lévén szó, módjában állna eleve elkülöníteni a logikai (Frege), nyelvészeti szemantikai, illetve általános jelelméleti (szemiotikai, Ch. Peirce), körülhatárolt szakkifejezéseket. Másfelől – mivel fontos sze-

repet kap a beszédaktus-elmélet – élnie kellene e teória három alapvető aspektusmegkülönböztetésével (lokúciós, illokúciós, perlokúciós nézőpont; azaz a beszéd mint cselekvés, arról az oldalról, hogy jelentéssel bír, illetve, hogy mit teszünk, azaz hogy milyen hatást váltunk ki vele). Feltehetően szándékosan idéz végletes példákat a fogalomzavarokra, ámde világosabbá tenné a kérdésfelvetést és összegezést egyaránt, ha önmaga határozottan elválasztaná a vitatott kifejezések különböző szaknyelvi, költői, ill. köznyelvi szóhasználatát (főként a bevezető és befejező részben). A szerzőhöz méltatlanul pontatlannak látom azt a kijelentését, mely szerint „sokan” „az erősen fellendült jel- és információelméleti kutatások nemegyszer tisztázatlan kategóriarendszerébe állítják be” az irodalmi műveket (103.).

Mindezek ellenére Tamás Attila a dolgozat gerincét alkotó nagyívű, egységes gondolatmenetével, érzékletes példáival, merész asszociációival, s elsősorban egyéni végkövetkeztetésével termékeny eszmecserére ösztönöz. Szakmánkban párját ritkító energiabefektetéssel, kezdeményező erővel vállalkozik az egyes diszciplínák differenciálódása idején az eredmények egybevetésére, középpontba állítva a műalkotás és befogadása specifikumát, s ennek személyiséget, társadalmat gazdagító hatását.

Széles Klára